

Edmund Wojnowski

"Die Preussische Regierung zu
Königsberg 1918-1945", Georg Bitter,
Leer 1988 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 3-4, 384-386

1992

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

faktami, wydarzeniami podanymi przez Murinusa. Wobec ogromu tematyki oraz ograniczonej miejscy nie mógł on uniknąć pewnych uogólnień i nieścisłości. Przykładem mogą być krótkie omówienia poszczególnych plemion pruskich, np. Galindów. Wyjaśnienie nazwy tego plemienia tylko od *gol* — *nagi*, jest pewnym niedomówieniem. Jest to bowiem jedna z hipotez i to wcale nie najpewniejsza ².

Stwierdzenie, że wyprawa przeciw Prusom zorganizowana przez Bolesława Kędzierzawego rozpoczęła się w 1166 r., a zakończyła niepowodzeniem w roku następnym, jest dyskusyjne, gdyż jak do tej pory dokładnie tych dat nie ustalono ³. Te drobne nieścisłości nie wpływają oczywiście na całość opracowania, które należy ocenić pozytywnie.

Grzegorz Białuński

Georg Bitter, *Die Preussische Regierung zu Königsberg 1918—1945*, Lecz 1988, ss. 155, ilustracje.

Autor postawił sobie za cel przedstawienie przeobrażeń ustrojowych w Niemczech po pierwszej wojnie światowej i ich wpływu na zmiany kształtu i funkcjonowania administracji państwowej i samorządowej w rejencji królewieckiej. Chciał odpowiedzieć na pytanie, jak w procesie tych przemian wyrażała się indywidualność regionu i specyfika zastosowanych tu rozwiązań. Punktem wyjścia do tych rozważań były dla Autora zmiany w systemie administracyjnym Prus i Niemiec, zaś praktyka rejencji królewieckiej miała je egzemplifikować. Te ambitne zamierzenia badawcze natrafiały na znaczne trudności uwarunkowane stanem zachowania źródeł. Podstawowy dla tego tematu zespół rejencji królewieckiej uległ w znacznym stopniu zniszczeniu. Z konieczności więc oparł się Autor na zachowanych zasobach akt nadprezydium prowincji oraz niektórych ministerstw pruskich.

Praca składa się z 21 rozdziałów. Otwiera ją charakterystyka sytuacji gospodarczej i politycznej Prus Wschodnich po pierwszej wojnie światowej oraz bardzo zwięzły opis struktury rejencji królewieckiej. W następnych rozdziałach przedstawia Bitter uwarunkowania prawne samorządu terytorialnego po 1918 roku, a także rys historyczny rozwoju systemu administracyjnego państwa pruskiego. Charakterystykę zmian w administracji rejencji po pierwszej wojnie światowej rozpoczyna Autor krótkim szkicem o relacji: rady robotnicze i żołnierskie — administracja. Dwie sprawy zasługują tutaj na szczególną uwagę: 1) apel Rady Przedstawicieli Ludowych z 9 listopada 1918 roku skierowany do urzędników o kontynuowanie pracy dla odbudowy Rzeszy; 2) zakaz republikańskiego

2 Najczęściej nazwę wyprowadza się z literackiego wyrazu *galas, gals* — co oznacza kraniec, koniec, u krańców, ludzi „na końcu świata” pruskiego zob. Ł. Okulicz-Kozaryn, *Życie codzienne Prusów i Jaćwiągów*, Warszawa 1983, s. 48; Z. Lehr-Splawiński, *Galindia*, w: *Słownik starożytności słowiańskich*, t. 2, Warszawa 1964, s. 78; M. Biskup, G. Labuda, *Dzieje Zakonu Krzyżackiego w Prusach*, Gdańsk 1986, s. 52; R. Treutmann, *Die altpreussischen sprachdankmaler. Einleitung, Texte, Grammatik, Wörterbuch*, Göttingen 1910, s. 334; L. Zabrocki, *Nazewnictwo*, w: *Warmia i Mazury*, pod red. S. Zajchowskiej, M. Kielczewskiej-Zaleskiej, cz. 1, Poznań 1953, s. 269. Ponadto J. Otrębski wyjaśnił nazwę od słowiańskiego *gola*, czyli czeladź, co miało tłumaczyć ich słowiańskie pochodzenie, zob. *Słowianie. Rozwiązanie odwiecznej zagadki ich nazw*, Poznań 1947. A. Brückner w książce *Starożytna Litwa. Ludy i bogi. Szkice historyczne i mitologiczne*, Olsztyn 1984, s. 37, wywodzi tę nazwę od: potężni, silni; J. Nalepa od nazwy Jeziora Gielądzkiego, zob. J. Nalepa, *Próba nowej etymologii nazwy Galindia Gołdź*, Lund 1971, *Opuscula Slavica*, Vol. 1, ss. 93—125 oraz tenże, *Polekszanie (Pollexiani) — plemię jaćwiąskie u północno-wschodnich granic Polski*, *Rocznik Białostocki*, 1966, t. 7, s. 17 i 27.

3 Za zimą 1166/1167 r. opowiedział się J. Powierski, *Stosunki polsko-pruskie do 1230 r. ze szczególnym uwzględnieniem roli Pomorza Gdańskiego*, Toruń 1968, s. 113; za rokiem 1166 zob. S. Kujot, *Dzieje Prus Królewskich*, cz. 1, do roku 1309, Toruń 1913, s. 420; K. Wiliński, *Walki polsko-pruskie w X—XIII w.*, *Acta Universitatis Lodzensis, Folia Historica* 15, Łódź 1984, s. 149 oraz *Momumenta Poloniae Historica* (dalej MPH), t. 4, s. 11. Natomiast za rokiem 1167 zob. B. Włodarski, *Rywalizacja o ziemie pruskie w połowie XIII wieku*, *Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, 1956, t. 61, s. 1, s. 25; MPH, t. 2, s. 775, 798, 839.

rządu pruskiego: a) bezpośredniej interwencji Rady w bieżącą działalność administracji, b) odwoływania przez Rady urzędników państwowych.

Prezydent rejencji królewieckiej nawiązał współpracę z Radą Delegatów Robotniczych i Żołnierskich głównie jednak w dziedzinie wykonywanych przez nie funkcji kontrolnych w stosunku do konkretnych jednostek administracyjnych. Nieprecyzyjne określenie zadań i kompetencji Rad Robotniczych i Żołnierskich oraz ich pozycji prawnej w pruskim systemie politycznym prowadziło do napięć i nieporozumień. Podane przez Bittera przykłady świadczą o niewielkim zakresie tych zjawisk w rejencji królewieckiej.

Likwidacja Rad Robotniczych i Żołnierskich w Królewcu (rozbrojenie) kosztowała dwóch zabitych i 114 rannych po stronie rządowej oraz 20 zabitych i 39 rannych po stronie Rady.

Stosunkowo wiele miejsca poświęca Bitter organizacji i funkcjonowaniu Straży Bezpieczeństwa (Heimat- und Sicherheitswehr). Uzasadnienie dla ich powołania widzi on przede wszystkim w zagrożeniu ze strony „utworzonego państwa polskiego”, któremu chodziło o „stworzenie faktów dokonanych służących realizacji przesadnego programu ekspansjonistycznego”. Drugim źródłem zagrożenia była działalność ugrupowań lewicowych, głównie „spartakusowskich” i komunistycznych. Zdaniem Bittera te związki samoobrony odpowiadały zapotrzebowaniu społecznemu i były w większości popierane przez społeczeństwo prowincji. Ich osiągnięcia w dziele odbudowy autorytetu państwa były — zdaniem Bittera — bezsporne. Niejakie zdumienie budzi twierdzenie Autora, że organizacje te kierowały się demokratycznymi ideałami.

Obszerny wywód dotyczy polityki urzędniczej. Autor zwraca uwagę na proces adaptacji stanu urzędniczego do nowych warunków ustrojowych oraz na tendencje demokratyczne w tej sferze życia publicznego. Zdaniem Bittera jednak pucz Kappa unaoczniał konieczność dokonania zmian w aparacie urzędniczym pod kątem egzekwowania lojalności wobec władz republikańskich. Polityka urzędnicza musiała także uwzględnić koalicyjny charakter rządu Prus, co pociągało za sobą konieczność respektowania interesów partnerów koalicyjnych. Odstąpiono też od rygorystycznego egzekwowania wykształcenia prawniczego od kandydatów do służby urzędniczej, a wyjątkowo także od wymogu wykształcenia akademickiego.

Istotne znaczenie dla ochrony stanu urzędniczego przed wpływami partii skrajnie radykalnych — NSDAP i KPD — miało rozporządzenie rządu pruskiego z 3 lipca 1930 roku zabraniające zatrudniania w służbie publicznej członków tych partii. Bitter podaje niewiele przykładów zastosowania tego przepisu w rejencji królewieckiej, a przy tym dotyczą one urzędników niższych szczebli.

Po przejęciu władzy przez Hitlera nastąpiły zasadnicze zmiany w systemie administracyjnym. Autor charakteryzuje je w skali całego państwa, bo w zasadzie nie uwzględniały one żadnej specyfiki regionalnej. Dla rejencji królewieckiej interesująca jest charakterystyka zmian kadrowych w administracji, Autor zasadnie zwraca uwagę, że istotne znaczenie dla charakteru ustroju administracji i samorządu terytorialnego miało wprowadzenie niemieckiej ustawy gminnej (Deutsche Gemeindeordnung) z 30 stycznia 1935 roku. Likwidowała ona bowiem pochodzące z wyboru parlamenty komunalne, zastępując je pochodzącą z nominacji instytucją rady gminnej. Ustawa ta utworzyła także stanowisko pełnomocnika NSDAP, który przy stosunkowo wielkich wpływach na formy i metody działania administracji nie ponosił jednak żadnej odpowiedzialności przed organami państwa. Praktycznie decydował on w sprawach personalnych obsady aparatu urzędniczego, składu rady gminnej, budżetu i odznaczeń. Ustawa położyła kres demokratycznemu systemowi samorządowemu.

Sześć rozdziałów poświęcił Bitter miejscu problematyki gospodarczej i społecznej w działalności rejencji królewieckiej. Znajdujemy w nich charakterystykę systemu

podatkowe, polityki mieszkaniowej, polityki osiedleńczej, pomocy państwowej dla przemysłu, handlu i rzemiosła, wsparcia państwowego dla rolnictwa i rozbudowy dróg komunikacyjnych.

Dla nas szczególne znaczenie mają uwagi Bittera na temat polityki osiedleńczej. Mimo znacznej pomocy kredytowej, rezultaty leżały zdecydowanie poniżej oczekiwań. Przypomnijmy, że akcja osiedleńcza w Prusach Wschodnich miała najwyższy priorytet polityczny. W całej prowincji utworzono: w roku 1923 159 gospodarstw o powierzchni 1633 ha, w roku 1924 — 234 gospodarstwa o powierzchni 2526 ha, w roku 1925 — 144 gospodarstwa o powierzchni 2329 ha, w roku 1930 — 1465 gospodarstw o powierzchni 17 076 ha. Nie osiągnięto więc przełomu w tej ważnej dla prowincji sprawie.

Interesujące są uwagi Autora o formach wsparcia państwowego dla rolnictwa. Kładzie przy tym nacisk na finansową i ekonomiczną stronę problemu oraz jego aspekty społeczne.

Rozdział dotyczący funkcjonowania administracji rejencji królewieckiej w latach drugiej wojny światowej jest, niestety, bardzo ogólnikowy i fragmentaryczny.

Praca Bittera jest trzecią, chronologicznie ostatnią rozprawą na temat dziejów rejencji królewieckiej. Poprzedziły ją H. J. Betke, tycząca lat 1808—1850 i R. Haufa, tycząca lat 1870—1920. Wszystkie wydane w cyklu „*Studien zur Geschichte Preussens*”.

Mimo stosunkowo wąskiej bazy źródłowej, Autor przedstawił obraz zmian, jakie władze Republiki Weimarskiej, a następnie władze hitlerowskie wprowadziły do systemu administracji, ukazał funkcjonowanie administracji w rejencji królewieckiej, jak też metody i formy rozwiązywania przez administrację podstawowych problemów ekonomicznych, finansowych i społecznych na administrowanym obszarze.

Edmund Wojnowski